

Key words: *victimization, depression, hysteria, obsessive neurosis, personality, fear, schizoid.*

Гарькавець Сергій Олексійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк.

УДК 159.922.73-053.4

Горбатих В.В.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ САМОСТАВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Проблема самоставлення дитини є однією з найбільш значущих у психологічній науці. Це зумовлено тим, що специфіка ставлення особистості до власного «Я» позначається практично на всіх аспектах поведінки людини, відіграючи важливу роль у побудові нею міжособистісних стосунків та їх регулюванні, в постановці та досягненні мети діяльності, розв'язанні конфліктних ситуацій тощо. Важливим періодом становлення самоставлення дитини є дошкільний вік.

У статті встановлено психологічну структуру емоційно-ціннісного ставлення старшого дошкільника до самого себе. Емпірично досліджено індивідуальні особливості самоставлення старших дошкільників. Визначено підгрупи дітей за типами прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе. Дослідження показало, що більшості старших дошкільників притаманний середній тип прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе; значна кількість дітей має неадекватний тип його прояву. Встановлено, що старшим дошкільникам властиве переважно ідеалізувати свій образ, завищувати свою загальну самооцінку і не надавати значення конкретним самооцінкам. З'ясовано, що діти з неадекватним самоставленням, попадаючи в нову ситуацію, з новими правилами співжиття, приймають поведінку так званого психологічного захисту: емоційно пристосовуються до ситуації, необ'єктивно її сприймають. Таке пристосування не переходить у подолання труднощів і перешкод. У таких дітей відсутня пізнавальна активність, відповідальна мотивація і рефлексія домагань. Старші дошкільники з оптимальним самоставленням швидко виробляють долаючу поведінку за схемою: проблема – фрустрація – акт пристосування – зміна ситуації чи себе. Представлено результати ефективності впровадження

програми оптимізації розвитку емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе у процесі їх взаємодії з дорослими й однолітками.

Ключові слова: *самоставлення, емоційно-ціннісне ставлення старшого дошкільника до самого себе, самооцінка, самоповага, прийняття себе, воля, соціальне «Я», розвиваюча програма.*

Постановка проблеми. Дошкільний вік – період удосконалення й розвитку за змістом і формальними характеристиками тих особистісних новоутворень, які виникли наприкінці попереднього психологічного періоду – раннього віку. А це розвиток довільності, самостійності, ініціативності, креативності, свободи і, як результат, становлення відповідальності та інтегрального особистісного новоутворення – компетентності як смислового наповнення поняття «дошкільна зрілість».

Новоутворення дитини дошкільного віку проектується на майбутнє, закладають основу загального розвитку дитини. Саме тому так важливо зрозуміти, якою має бути педагогічна модель взаємин з дитиною, щоб забезпечити повноцінну реалізацію її Я, розвиток її загальнолюдських здібностей, побудувати адекватне розвивальне середовище для вільного і повноцінного її розвитку. Експериментально підтверджено важливість гармонійного розвитку всіх основних складових дошкільної зрілості. Відхилення в розвитку навіть поодиноких якісних складників психологічного механізму стає причиною серйозних труднощів на шляху адаптації до шкільного життя і освоєння учіння.

Підтверджено, що до старшого дошкільного віку змінюється місце дитини в соціумі, ставлення до неї оточуючих, осмислюється самооцінка і самосприймання. Як підкреслив О.В Запорожець, дитині потрібна повна «прожитість» вікового періоду, щоб повноцінно розкрились її потенційні можливості, визріли якісні новоутворення і відповідні здібності [1, с. 42]. Важливо підкреслити саме визрівання новоутворень, а не форсування, прискорення розвитку.

Основні причини недостатнього рівня соціальної зрілості більшості сучасних шестирічок – це однобічна спрямованість дошкільної освіти на навчання, фактичне нехтування емоційною сферою дитини, зокрема, коли формальний, непережитий досвід не забезпечує емоційного комфорту. А їх поєднання з недостатньою увагою до дитини в сім'ї обмежує її особистісні прояви, зумовлює сплески в неї агресивності, тривожності, та може спричинити значні негативні наслідки в майбутньому. Ціленаправлене формування основних новоутворень має бути спеціальною метою виховного процесу. Саме вони і являють собою ядро сутнісних властивостей дитячої психіки, відповідають

природним потребам і можливостям дитини і є адекватними закономірностями дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усвідомлюючи самоцінність і унікальність дошкільного дитинства, багато вітчизняних та зарубіжних психологів приділяють велику увагу вивченню становлення емоційно-ціннісного ставлення дитини до самої себе. (Б.Г. Ананьєв, І.Д. Бех, Л.С. Виготський, Л.І. Божович, О.В. Запорожець, С.О. Ладивір, М.І. Лісіна, О.Л. Кононко, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, К.Р. Роджерс, С.П. Тищенко, І.І. Чеснокова, Р.Х. Шакуров й ін).

У сучасній психології найбільш поширеним поняттям, за допомогою якого описується емоційний компонент самосвідомості, є «емоційно-ціннісне ставлення до себе», яке, з одного боку, спирається на самопізнання, а з другого – створює головні передумови для формування саморегуляції, самоактуалізації і саморозвитку. Під впливом знань та уявлень про себе емоційно-ціннісне самоставлення постійно модифікується, змінює своє емоційне забарвлення [10, с.18].

У психологічній науці існує декілька підходів до вивчення структури емоційно-ціннісного ставлення до себе. Перший підхід розглядає будову емоційно-ціннісного ставлення до себе як одновимірне, неподільне почуття «за» чи «проти» свого «Я». На думку В.В. Століна, макроструктура емоційно-ціннісного ставлення до себе складається з таких емоційних компонентів: аутосимпатія, самоповага, самоінтерес. Вони інтегруються у загальне почуття позитивного або негативного ставлення особистості до себе. Такий погляд не має подальшого розвитку, бо не знайшов однозначного емпіричного підтвердження [7, с.19].

Другий підхід (А.В. Захарова, Д.Б. Ольшанський, К.Р. Роджерс) розглядає емоційно-ціннісне ставлення до себе, як дворівневе утворення, виявляє оціночну й емоційну його складові. Наприклад, К. Роджерс наголошує на тому, що у структурі самоставлення є оцінна й емоційна підсистеми, де самооцінка і симпатія до себе – незалежні одне від одного психологічні явища. Адже те, що людина відчуває стосовно себе, не обов'язково визначається тим, наскільки вона вважає себе «хорошою» [6, с.27].

Третій підхід розглядає структуру самоставлення, як складно побудоване психічне утворення, що складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційного і конативного (поведінкового). *Когнітивний компонент* передбачає в себе процеси відчуття і сприймання, уяви і пам'яті, мислення та уявлення. Цей компонент виступає уявленням про себе і є необхідною ланкою у саморегуляції і самоконтролі поведінки особистості. Когнітивний компонент самоставлення особистості включає в себе самооцінку,

самоповагу, яка дає знання про себе за такими критеріями: «хороший – поганий», «гідний – негідний» і т.п. *Емоційний компонент* самоствавлення – це емоційне настановлення стосовно себе. Людина не тільки знає про себе, але може любити або ненавидіти себе залежно від того, що вона знає, тобто емоційно ставиться до знань про себе. Емоційно-ціннісний компонент самоствавлення проявляється як емоційні реакції на судження значущих дорослих і однолітків, на успіх та поразку, переживання симпатії до власної особистості (аутосимпатія), прийняття власних переваг та невдач (самоприйняття). *Когативний* компонент проявляється в якості внутрішніх дій, спрямованих на себе або як готовність до таких дій. Здійснення таких дій залежить від ставлення особистості до себе – як до об'єкта впливу або як до суб'єкта дій.

Отже, психологічна структура емоційно-ціннісного ставлення старшого дошкільника до самого себе об'єднує в собі когнітивний, поведінковий та афективний компоненти і має такі основні складові: самооцінка, воля, самоповага і прийняття себе, ставлення особистості до свого соціального «Я».

Мета статті полягає у визначенні індивідуальних особливостей емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе та висвітленні результатів впровадження розвивальної програми.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Самоствавлення як особистісна цінність є важливим компонентом психологічної структури особистості, саме воно визначає цілісність і спрямованість різних форм функціонування людини.

В емоційно-ціннісному ставленні до себе якби сплетено власне «особистісне» і зовнішнє, об'єктивне. Дитина виділяє і усвідомлює себе через ставлення до важливих сторін дійсності, до окремих об'єктів, які мають для неї смислову цінність. Самоствавлення є якісним об'єднанням ніби незалежних самих по собі відношень, в яких, власне, функціонує дитина, і тим самим визначає особливості її спрямованості.

Для вивчення складових емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе (самооцінка, воля, самоповага і прийняття себе, ставлення особистості до свого соціального «Я») на констатувальному етапі в якості інструмента дослідження було використано методiku «Сходинки» (В. Г. Щур); ігровий прийом «Розрізані фігурки» (за аналогією з методикою «Розрізані фігурки» Л.І. Пересленої, О.І. Шуранової); методiku «Гра в м'яч» (Є. Фокіна); методiku «Стежки» (Є. Фокіна); методiku «Особливості розвитку загальної самооцінки дитини» (Є. Фокіна) та розв'язання «смислових задач». Крім того, було застосовано метод цілеспрямованого спостереження за проявами поведінки, який у дошкільному віці є головним методом у дослідженні

внутрішнього світу дитини. Спостереження за дітьми ґрунтувалося на показниках, виявлених на підставі аналізу наукової літератури з проблеми становлення самоставлення дітей дошкільного віку – вони характеризують складові емоційно-ціннісного ставлення старшого дошкільника до самого себе, а саме: самооцінку, прийняття самого себе, повагу до себе, власне місце в соціумі (соціальне «Я»), вольову регуляцію. За допомогою методик «Сходинки», «Розрізані фігурки» і «Гра в м'яч» було з'ясовано співвідношення рівнів розвитку загальної та конкретної самооцінки у дітей старшого дошкільного віку. Якісний аналіз їх результатів показав наявність у старших дошкільників відмінності між оцінкою своєї особистості в цілому й оцінкою своїх умінь у конкретній діяльності. Діти старшого дошкільного віку схильні завищувати загальну самооцінку. Та коли справа стосується виконання конкретного завдання, то самооцінка дошкільника стає більш адекватною. Для гармонізації конкретної і загальної самооцінки старшого дошкільника, їх збігання, потрібно спочатку навчити дитину правильно оцінювати свою продуктивну діяльність. Методики «Стежки», «Особливості розвитку загальної самооцінки дитини» та розв'язання «смыслових задач» допомогли виявити у дітей оцінне ставлення не тільки до своїх дій, а й до дій інших людей та їх результатів.

З метою доведення не випадковості та ймовірності отриманих результатів у дослідженні здійснювався розподіл старших дошкільників на експериментальну і контрольну групи. Визначено також підгрупи дітей за типами прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе з урахуванням показників виділених нами складових. А саме: знання про емоції, постановка домагань, прийняття оцінок однолітків, оцінка власних результатів; цінування своїх позитивних якостей, задоволення своєю зовнішністю і статтю, диференціація власних самопочуттів; заохочування інших дітей до своєї діяльності, обґрунтування і висловлення своєї думки, узгодження власної дії з діями співучасників діяльності; діяння відповідно до поставленої мети, планування своєї діяльності, аналіз своєї роботи, керування власною поведінкою. Зазначимо, що критерієм оцінки ступеня прояву складових емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе була сума балів, які виставлялися кожному респонденту за вище описаними показниками. Для визначення кількості ступенів прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до себе та присвоєння кожному ступеню певної суми балів за визначеними показниками було використано прийоми математичної статистики. Для вибору оптимальної величини інтервалу ми спиралися на таку формулу: $\delta = x_{\max} - x_{\min} / 1+3,2 \lg n$ (статистична теорія вибіркового методу Г.В. Осипова) [5, с.173].

Завдяки отриманим даним було визначено бальні критерії прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе. Бальне значення інтервалу 1 відповідало недостатньому рівню розвитку емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до себе, бальне значення інтервалу 6 – достатньому.

Спираючись на отримані дані визначено три ступені прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе:

- бальні оцінки першого і другого інтервалів (0-4 бали) відповідали неадекватному ступеню прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе;
- бальні оцінки третього і четвертого інтервалів (5-8 балів) відповідали середньому ступеню прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе;
- бальні оцінки п'ятого і шостого інтервалів (9-12 балів) відповідали високому ступеню прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе.

В результаті до першої підгрупи увійшли діти із *завищеним (неадекватним) типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе*, а до другої – діти із *заниженим емоційно-ціннісним ставленням до себе*.

Для дітей із завищеним типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе характерна тенденція до необ'єктивної самооцінки: власні досягнення вони оцінюють високо, а здобутки однолітків часто знецінюють. Прагнення старшого дошкільника бути визнаним у колективі однолітків і в очах дорослого, бажання бути найкращим веде до переоцінки самого себе і завищеного оцінювання власних умінь. Хоча старші дошкільники вже вміють оцінити свій конкретний результат, але їх високе нереалістичне емоційно-ціннісне ставлення до себе гальмує процес формування парціональних самооцінок та пов'язаних з ними рівнів домагань дитини у певних видах діяльності.

До другої підгрупи увійшли досліджувані, які схильні уникати неуспіху, не довіряти своїм можливостям навіть у ситуаціях, коли досягли позитивного результату в діяльності. Невпевненість дітей у своїй спроможності впливає на вибір ними завдання. Найчастіше вони віддають перевагу простим і знайомим завданням, які заздалегідь гарантують їм успіх. Виконання поставленого завдання розпочинають невпевнено, чекають від дорослого чи однолітка допомоги, довіряють думці інших більше, ніж власній. Такі діти зазвичай перебувають у стані емоційного напруження, негативних очікувань. Для них характерні внутрішні конфлікти, порушення нормальної діяльності і навіть

психічні розлади.

Третю підгрупу утворили діти з *середнім типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе*. Такі діти більш реально оцінюють свої можливості, досягнення та недоліки у процесі діяльності, більш-менш орієнтуються у власних чеснотах і вадах, вміють визначати свої почуття, усвідомлюють, що в деяких життєвих ситуаціях вони можуть діяти не зовсім правильно або виявляти негативні риси свого характеру. Такі старші дошкільники є активними, впевненими в собі, але вони мають прихований страх неуспіху, що ускладнює процес підвищення рівня домагань. У спілкуванні з однолітками вони вирізняються вибірковістю: активні, жваво розповідають про свої дитячі проблеми, з успіхом взаємодіють з однолітками, але стороняться незнайомих дітей; неактивні, сором'язливі, тихі, відразу погоджуються з думкою дорослого, не наполягають на своєму. В іграх не завжди виступають ініціаторами, хоча з повним бажанням відгукуються на пропозицію погратися.

В четверту підгрупу увійшли діти з *високим типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе*. Вони поведуться впевнено і розкуто, вміють контролювати свої дії, співвідносити свої можливості з умовами реалізації певної дії. Такі діти зорієнтовані на успіх, прагнуть заявити про себе, вміють презентувати іншим свої можливості, мають бажання самостверджуватися, привертають до себе увагу значущих дорослих й однолітків завдяки своїм знанням та вмінням. Вони самостійні, довіряють своєму досвіду, здатні здійснювати власний вибір, спроможні обґрунтувати власну думку. В діяльності проявляють ініціативність, інтерес, прагнуть довести розпочату справу до завершення. Старші дошкільники цієї підгрупи охоче спілкуються з однолітками і дорослими, легко налагоджують з ними взаємодію, намагаються уникати небажаних конфліктів або швидко виходять з них, довго не перебувають у напруженні, легко переключаються. В ігровій діяльності активні, вміють організувати біля себе інших, претендують на ключові ролі. Настрій таких дітей часто веселий або спокійний. Розмовляють чітко, голосно і впевнено, мають позитивні думки і плани. Цікавляться собою: своєю зовнішністю, статтю, внутрішнім світом. Мають схильність аналізувати свої дії та вчинки, прислухатися до самопочуття, орієнтуються у власних чеснотах і вадах. Таке ставлення дітей до себе є дуже важливим і актуальним у сучасних умовах, коли діти починають ходити до школи у шість років. Адекватний рівень емоційно-ціннісного ставлення дитини до себе створює найкращі умови для навчальної діяльності у школі.

Як показало дослідження, більшість дітей старшого дошкільного віку мають середній тип прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе: 50% – в експериментальній групі та 45% – у контрольній групі. Зафіксовано значну

кількість дітей з неадекватним (завищеним та заниженим) типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе: із завищеним типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе – 15% досліджуваних в експериментальній групі і 20% дітей у контрольній групі; із заниженим типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе увійшло 25% респондентів експериментальної групи і 20% – контрольної групи. І лише невеликий відсоток старших дошкільників (10% – в експериментальній групі й 15% – у контрольній групі) продемонстрували високий тип прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе і були віднесені до четвертої підгрупи. Такі результати свідчать про певні чинники, які перешкоджають формуванню у дитини адекватного емоційно-ціннісного ставлення до самої себе, що робить цю проблему актуальною і потребує з'ясування причин її виникнення та визначення ефективних шляхів її вирішення.

Дослідження показало, що дітям від 5-7 років притаманне переважно ідеалізувати свій образ, завищувати свою загальну самооцінку і не надавати значення конкретним самооцінкам, тобто не давати оцінку різним аспектам своєму образу «Я». Це свідчить про те, що діти ще не знають себе, своїх можливостей, своїх сильних і слабких сторін, якостей. Таке ставлення старшими дошкільниками до себе, пояснюється тим, що діти хочуть бути хорошими і видають бажаний образ за дійсний. Це так само свідчить про те, що вони ще не вміють рефлексувати, не орієнтуються у власних чеснотах і вадах, зазнають труднощів у передаванні словами свого емоційного стану. Діти з неадекватним та середнім типом самоставлення, орієнтовані на оцінку дорослого, чекають від нього допомоги, в більшості випадків піддаються впливу колективної думки, ніж довіряють своїй. Виконуючи завдання не завжди завершують його вчасно, часто не доводять справу до кінця. Діти із завищеним типом прояву самоставлення, як показало дослідження, вирізняються здатністю ризикувати, використовувати різні засоби для досягнення мети. Досягнення успіху і особливо неуспіху впливає не стільки на зміну вибору мети, скільки на виконання завдань і на загальний емоційний стан. Часто мають високі домагання і при цьому намагаються обирати найлегші способи виконання поставленого завдання. Бо для них не важливо, як вони його виконають, їм головне досягти мети і отримати похвалу від дорослого. При невдачі бурхливо проявляють негативні емоції, звинувачують обставини, оточуючих. Діти з дисгармонійним (неадекватним) самоставленням, попадаючи в нову ситуацію, з новими правилами співжиття, приймають поведінку так званого психологічного захисту: емоційно пристосовуються до ситуації, необ'єктивно її сприймають. Таке пристосування не переходить у подолання труднощів і перешкод. У таких дітей відсутня пізнавальна активність, відповідальна мотивація і рефлексія

домагань. Старші дошкільники з оптимальним самоствавленням швидко виробляють долаючу поведінку за схемою: проблема – фрустрація – акт пристосування – зміна ситуації чи себе. Зауважимо, що це дуже індивідуальний стиль поведінки, що вимагає психолого-педагогічного супроводу з боку дорослих.

Спираючись на теоретичні основи дошкільної освіти України, особистісно орієнтовану систему виховання, принципи психолого-педагогічного проектування в умовах навчально-виховного процесу дошкільних закладів, ми розробили та впровадили в навчально-виховний процес старшої групи дитячого садка розвивальну програму з метою оптимізації розвитку емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе – зокрема, таких його складових: *самооцінки*, яка включає в себе розвиток здатності оптимістично оцінювати власні можливості, довіряти їм, ставити перед собою адекватні домагання, вміння побачити власну помилку, отримання знань про світ емоцій та переживань, розвиток вміння їх розпізнавати в собі та прийнятим способом виражати їх, адекватно оцінювати власні вміння, позитивно оцінювати спільні досягнення та здобутки однолітка; *вольового компонента*, що передбачає формування вміння діяти відповідно до поставленої мети, планувати свою діяльність, досягати результатів, аналізувати свою роботу, керувати своєю поведінкою; *моє місце в соціумі*, усвідомлення якого забезпечує розвиток вміння заохочувати інших дітей до своєї діяльності, вміння обґрунтовувати свою думку і висловлювати її, вміння працювати в парі, узгоджувати свої дії з діями співучасника діяльності; *прийняття себе, повага до себе*, що передбачає отримання знань про свої індивідуальні особливості, розвивати здатність рефлексувати, диференціювати власні самопочуття, цінувати свої позитивні якості, виражати емпатію до партнерів по спільній діяльності. Одним із завдань психолого-педагогічного супроводу розвитку було осмислення дитиною соціально значущих цінностей як усвідомлення сукупності змістів життя – Я-наповненість, характер самоствавлення. Розвивальна програма включала в себе такі психолого-педагогічні умови оптимізації емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе: системний підхід й ідеї та принципи психолого-педагогічного проектування взаємодії дорослого з дитиною; включення дитини в систему особистісно-орієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дорослим; створення ситуації успіху; використання технік підтримки (підкріплення, схвалення дій дитини, «перебування поряд з дитиною»), насиченість розвивального простору сенсорними стимулами; оволодіння кожною дитиною навичками конструктивного взаємооцінювання; забезпечення емоційного комфорту дитини у взаємодії з однолітками і дорослими, що досягалося через розвиток вміння дитини від рефлексувати власні

переживання, спрямовувати їх у позитивне русло; досягнення позитивних змін у характері взаємодії батьків і вихователів з дітьми за допомогою тренінгів та консультацій.

Робота з батьками здійснювалась паралельно з роботою з дітьми старшого дошкільного віку. Тренінгові заняття для батьків мали на меті допомогти їм зрозуміти важливу роль емоційного клімату в сім'ї, приязних взаємин, настановлень, цінностей у розвитку їх дітей; усвідомити власне ставлення до своєї дитини і його наслідки в її житті; навчитися ефективним формам спілкування зі своїми дітьми.

У розвиваючій програмі особлива роль відводиться педагогові, який має бути здатним створювати сприятливу атмосферу для прояву самоставлення кожного вихованця; радіти за нього, збуджувати його уяву в пошуку власних способів дії. Організований в такий спосіб дитячий досвід дає кожному можливість озвучити свою думку, самостійно оформивши висловлювання. Робота з вихователями була спрямована на оволодіння ними майстерністю адаптуватись до дитини, «увійти в неї» – захопити, заохотити, а не примусити, силувати. Було розкрито важливість розвитку в дитині здатності цілісно сприймати світ, дивитись на все очима іншого; потребу вчити їх жити серед людей з користю для себе й інших: виховувати властивості душі і серця.

На завершальному етапі дослідження здійснено контрольний зріз даних щодо прояву емоційно-ціннісного ставлення дітей до самих себе експериментальної та контрольної груп. Досліджувані ціх груп було запропоновано експериментальні завдання для визначення типів розвитку емоційно – ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе, аналогічні застосованим на констатувальному етапі: методика «Сходінки» В. Г. Щур – для вивчення рівня розвитку загальної самооцінки; методика «Стежки» Є. Фокіна, спрямована на вивчення самоставлення та самоідентифікації; ігровий прийом «Розрізані фігурки» Л. І. Перселеної, О. І. Шуранової; методика «Гра в м'яч» – для вивчення рівня домагань дитини; спостереження за процесом взаємин дітей з однолітками з моделюванням ситуації. Отримані дані цілеспрямованого спостереження під час методів тестування, спеціально організованих занять аналізувалися за такими критеріями: самооцінка, воля, самоповага і прийняття себе, ставлення особистості до свого соціального «Я» та їх показниками, які було розроблено на підставі аналізу наукової літератури з проблеми становлення самоставлення дітей дошкільного віку: знання про емоції, постановка домагань, прийняття оцінок однолітків, оцінка власних результатів; цінування своїх позитивних якостей, задоволення своєю зовнішністю і статтю, диференціація власних самопочуттів; заохочування інших дітей до своєї діяльності, обґрунтування і

висловлення своєї думки, узгодження власної дії з діями співучасників діяльності; діяння відповідно до поставленої мети, планування своєї діяльності, аналіз своєї роботи, керування власною поведінкою.

Отримані дані свідчать про позитивні тенденції у розвитку емоційно-ціннісного ставлення до себе старших дошкільників експериментальної групи в результаті реалізації розробленої нами розвивальної програми. Найбільш суттєві зміни відбулися у дошкільників з середнім типом прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе: їх кількість збільшилася на 20%. Внаслідок проведення формувального експерименту більшість дітей стала ставитися до себе більш адекватно. Показники дітей із завищеним типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе так само поліпшилися. Істотно змінилися і показники дітей із заниженим типом прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе: кількість респондентів зменшилася з 25% респондентів до 10%. Кількість дітей з високим типом прояву емоційно-ціннісного ставлення до самих себе після проведення формувального експерименту помітно збільшилася. У старших дошкільників експериментальної групи значно підвищився рівень таких вмінь: самостійно порівнювати свої роботи за разками, аналізувати свій результат і знаходити помилки; планувати свою діяльність і послідовно її виконувати, організовувати свою роботу й оптимізувати власні зусилля в межах заданого часу; доводити завдання до кінця; обґрунтовувати свою думку і висловлювати її; домовлятися з однолітками, узгоджувати свої дії з діями співучасника діяльності; виявляти емоції та причини їх виникнення.

Тим часом у контрольній групі не зафіксовано істотних змін. Так, у кількість респондентів із заниженим та середнім типами прояву емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе не змінилась. Кількість дітей із завищеним та високим типами прояву емоційно-ціннісного ставлення дітей до себе змінилась в позитивний бік внаслідок природного розвитку сфери самосвідомості та вдосконалення самооцінки старших дошкільників.

Висновки. У результаті впровадження в навчально-виховний процес старшої групи дитячого садка розвивальної програми з метою оптимізації розвитку емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до самих себе отримано позитивну динаміку в розвитку його складових і у становленні адекватних виховних позицій батьків і вихователів стосовно дитини. Значна кількість батьків дітей експериментальної групи внаслідок проведення формувальної роботи зрозуміли важливість проблеми розвитку дитячого емоційно-ціннісного ставлення до себе і переорієнтувалися на побудову процесів взаємодії з власними дітьми за допомогою ефективних способів,

запропонованих розвивальною програмою. Вихователі так само змінили своє ставлення до дітей: вони стали частіше позитивно оцінювати їхні дії, все менше звертати увагу на їхню дисципліну, а більше оцінювати спонтанні та стимульовані педагогом творчі прояви дитини. Дорослі стали оцінювати не тільки якість виконання дитиною роботи, а й самостійність її пошуку. Однак поряд з позитивними змінами залишилися не розв'язаними завдання, пов'язані з виховним впливом батьків і вихователів на індивідуальний розвиток старшого дошкільника. Дослідження показало, що більшість батьків схильні до осудження або виправдання вчинків власних дітей, що не є правильним підходом до виховання життєрадісних, активних дошкільнят. Більшість батьків переконані також у тому, що дитина має бути слухняною, такою, якою вони її бачать, і мало приділяють уваги повноцінному задоволенню потреб дитячої особистості, не враховують індивідуальні особливості дитини і її особисті інтереси та бажання. Незважаючи на багатий досвід вихователів у роботі з дітьми, вони, як показало дослідження, так само потребують допомоги психолога. Передусім, ця допомога має полягати в мотивації вихователя на розгляд окремої дитини як індивідуального варіанту вікового розвитку. Це зобов'язує педагога постійно поглиблювати свої знання про закономірності психічного розвитку дитини на кожному віковому етапі, про провідні види діяльності, в яких проявляються основні потреби та інтереси дітей, формуються вміння, психічні якості та властивості особистості. Насамперед, дорослі самі мають змінити своє ставлення до дитини: дати їй більше самостійності, визнати її нові можливості і запропонувати зразки того нового виду діяльності, в якому ці можливості можуть бути реалізовані. У центрі уваги психолога має бути поставлена окрема дитина, що й слугує підставою для організації психологічних консультацій для педагогів і батьків.

Перспективами подальших досліджень є всебічне вивчення феномена «емоційно-ціннісного ставлення особистості до самої себе» і розробка ефективних діагностичних методів вивчення його прояву в онтогенезі.

Література

1. Запорожец А.В. Роль социальных условий жизни и воспитания в психическом развитии ребенка / А.В. Запорожец // Дошкольное воспитание. – 1968. – №2. – С.29-37.
2. Ладивір С.О. Внутрішній світ дитини як проекція життєдіяльності / С.О. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2006. – №5. – С. 4-6.
3. Миллер А. Драмма одареного ребенка и поиск собственного Я / А. Миллер. – М.: «Прогресс», 2012. – 109 с.

4. Піроженко Т.О. Прийняття дитиною цінностей: посібник / Піроженко Т.О., Карабаєва І.І. Ладивір С.О. та ін.; за ред. Т.О. Піроженко. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2018. –240 с.

5. Рабочая книга социолога/ Под. ред. Г.В. Осипова. – М., 1976. – 510 с.

6. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1998. – 480 с.

7. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: МГУ, 1983. – 286 с.

8. Столяренко Л.Д. Взаимодействие в группе / Л.Д. Столяренко // Психология: учебник для вузов. – СПб., 2005. – С. 512 – 526.

9. Субботский Е.В. Психология отношений партнерства у дошкольников / Е. В. Субботский. – М.: Моск. ун-та, 1976. – 144 с.

10. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

11. Rogers C.R. What understanding and acceptance mean to me // Journal of humanistic psychologist / C.R. Rogers. – 1992. N4.

Транслітерація

1. Zaporozhec A.B. Rol' sotsyal'nyh uslovij zhizni i vospitaniya v psihicheskom razvitii rebenka /A.B. Zaporozhec // Doshkol'noe vospitanie. – 1968. – №2. – S.29-37.

2. Ladivir S.O. Vnutrishniy svit ditini yak proektsiya zhittediyalnosti / S.O. Ladivir//Doshkilne viovannya. – 2006. – # 5. – S. 4-6.

3. Myller A. (2012). Drama odarenoho rebenka u poysk sobstvennoho Ya / A. Myller. – М.: «Prohress», 2012. – 109 s.

4. Pirozhenko T.O. Prinyattya ditinoyu tsinnostey: posibnik / Pirozhenko T.O., Karabaeva I.I., Ladivir S.O. ta in.; za red. T.O. Pirozhenko – Kiev:Vidavnichiy Dim «Slovo», 2018. – 240 s.

5. Rabochaja kniga sociologa / Pid. red.G.B.Osipova. –М., 1976.– 510 s.

6. Rodzhers K.R. Vzgljad na nsihoterapiju. Stanovlenie cheloveka / K.R. Rodzhers. – М.: Izdatel'skaja grupa "Progres", 1998. – 480 s.

7. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti / V.V. Stolin.– М.: MGU, 1983. – 286 s.

8. Stoliarenko L.D. (2005). Vzaymodeistvye v hruppe / L.D. Stoliarenko // Psykholohiya: uchenykdliauvzov. – SPb., S. 512–526.

9. Subbot'skiy E.V. (1976). Psykholohiya otnoshenyi partnerstva u doshkolnykov / E.V.Subbot'skiy. – М.: Mosk. un-ta, 1976. – 144 s.

10. Chesnokova I.I. Problema samoosoznaniya v psihologii / I.I. Chesnokova.– М.: Nauka, 1977. – 144 s.

11. Rogers C.R. What understanding and acceptance mean to me //Journal of

Horbatykh V.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR HARMONIZATION OF FORMATION OF SELF-ATTITUDES OF SENIOR PRESCHOOLERS ABSTRACT

The article determines psychological structure of emotional and value attitude of older preschooler to him- or herself. Individual peculiarities of senior preschoolers' self-attitude have been empirically investigated. Sub-groups of children are determined according to the types of expression of senior preschoolers' emotional and value attitudes to themselves.

The study showed that the majority of senior preschoolers have an average type of manifestation of emotional-value attitude towards themselves; a significant number of children have an inadequate type of manifestation. It has been established that senior preschool children tend to idealize their image, to overestimate their overall self-esteem and not to attach value to specific self-esteem. It has been found out that children with inadequate self-adaptation, entering into a new situation, with new rules of cohabitation, accept the behavior of so-called psychological protection: emotionally adapt to the situation, biased it perceive. Such a device does not go into overcoming the difficulties and obstacles. Such children lack cognitive activity, responsible motivation and reflection of claims. Senior preschoolers with the optimal self-attitude quickly produce a behavior according to the scheme: the problem - frustration - the act of adaptation - a change in the situation or yourself.

The content of the program of optimizing the development of emotional-value attitudes of senior preschoolers to themselves in the process of their interaction with adults and peers is substantiated. The results of efficiency of the program's implementation are presented. As a result of realization of developing program in senior preschool students the level of such skills has considerably increased: independently to compare the work with samples, to analyze the results and to find mistakes; to plan and execute its activities in a consistent manner, to optimize its efforts within the specified time; task to bring to the end; to argue their opinion; negotiate with classmates, coordinate their actions with the actions of the partner; determine the emotions and causes of their occurrence.

However, along with positive changes there were not solved tasks related to the educational influence of parents and educators on individual development of senior preschoolers. The study showed that most parents inherent to condemn or justify the actions of their own children, which is not the right approach to the upbringing of cheerful, active preschoolers. The majority of parents also believe that the child should be obedient, as they are, and pay little attention to the needs of the child's personality,

do not take into account the individual characteristics of the child and her personal interests and desires. Despite the rich experience of teachers in working with children, they have shown that they also need the help of a psychologist. First of all, this assistance consists in motivation of the teacher to consider the separate child as an individual variant of development of age. Adults themselves have to change their attitude towards the child: to give him more autonomy, to recognize his new opportunities and to offer examples of new activities in which these opportunities can be realized.

Key words: *self-attitude, emotionally-valued attitude of preschool child to itself, self-appraisal, self-esteem, making yourself, will, social «I», development program.*

Горбатих Вікторія Вікторівна – аспірант лабораторії психології дошкільника, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ; практичний психолог «Liko-School», м. Київ.

УДК 37.091.12:159.944.4

Дзюба Т.М.

ОЗНАКИ ДЕСТРУКЦІЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОСТАВЛЕННЯ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ПРОЛОНГОВАНОГО СТРЕСУ

У статті представлено результати емпіричного дослідження деструктивних ознак професійного самоставлення педагогічних працівників освітніх організацій в умовах інтенсивного повсякденного стресу. Підкреслено, що стреси в освітніх організаціях мають на лише пролонгований характер впливу, а й зумовлюють дисбаланс, що виявляється у поведінковій моделі й психологічних переживаннях. Пролонгований стрес може зумовлювати руйнацію, зміни або деформації психологічної структури особистості педагога, яка склалася в процесі професійної діяльності.

Констатовано наявність прямих достовірних кореляційних зв'язків між фактором «інтенсивний повсякденний стрес» і окремими показниками професійного самоставлення педагогів: «внутрішньою конфліктністю», «самозвинуваченням у професії» та «самоприниженням у професії». Проаналізовано динаміку діагностичних показників професійного самоставлення педагогічних працівників залежно від статі та стажу професійно-педагогічної діяльності, опосередкованих інтенсивним повсякденним стресом.

Наголошується на тому, що інтенсивний повсякденний стрес запускає